

EEN VERHAAL IN LOSGERAAKTE DELEN.
DE VOLGORDE VAN *JONATHAS ENDE ROSAFIERE* IN HET
HANDSCHRIFT-BORGLOON EN DE AMSTERDAMSE
GEDRUKTE FRAGMENTEN

REMCO SLEIDERINK

Abstract – The story of *Jonathas ende Rosafiere* has been transmitted in fragmentary form in five text witnesses in Middle Dutch dating from the 14th to the 16th centuries, two of which are studied in this article. Here it is demonstrated that the printed Amsterdam fragments (Amsterdam, UB, OK 66-211) are the remains of a misprint with a disrupted text order. Therefore, the fragments of this postincunable cannot be used to establish the order of another text witness, the Borgloon manuscript, in particular as to the inversion of fol. XIX and fol. XX (19th-century foliation) as argued by D.J. Huizinga (1975) and accepted in all recent scholarship on the topic. This article shows that we get a better understanding of the story and the gaps therein if we return to the order given to the Borgloon manuscript in the 19th century and rearrange the verses of the printed Amsterdam fragments differently. This opens up new avenues for further analysis of the story and for a better reconstruction of the textual history.

Omstreeks 1860 vond kanunnik Jozef Daris in het archief van de Sint-Odulfuskerk van Borgloon (Belgisch-Limburg) een serie laatvijftiende-eeuwse papieren fragmenten die tegenwoordig in het onderzoek bekend staan als het handschrift-Borgloon (Amsterdam, UB, I A 24, l, m, n).¹ De vondst van

* De auteur is docent aan de Hogeschool-Universiteit Brussel, gastdocent aan de Universiteit Gent en tevens betrokken bij de onderzoekseenheid Nederlandse literatuurstudie van de K.U.Leuven.

¹ Deze bijdrage is ontstaan nadat ik met Herman Mulder (Koninklijke Bibliotheek van België) in het Stadsarchief van Mechelen onbekende, veertiende-eeuwse papieren fragmenten had gevonden met ca. vierhonderd verzen van *Jonathas ende Rosafiere*. Daarover zal ik elders uitvoeriger berichten. Voor het onderhavige onderzoek zijn deze Mechelse fragmenten – die inmiddels door restauratrice Lieve Watteuw zijn losgemaakt – niet meteen relevant. Er is althans geen overlap met de Amsterdamse gedrukte fragmenten, noch met de daaraan parallele passages in het handschrift-Borgloon (wel met andere passages daarin). Ik dank Marjolijn van der Most omdat ze in een vroeg stadium van mijn onderzoek inzage gaf in haar bachelorscriptie over *Jonathas ende Rosafiere* (Universiteit Leiden, 2007). Willem Kuiper (Universiteit van Amsterdam) vergemakkelijkte het werk door een digitale versie beschikbaar te stellen van de diplomatische editie van het handschrift-Borgloon (zoals afgedrukt in Biemans e.a. 2000). Jos A.A.M. Biemans (conservator van de handschriften van de Universiteit van Amsterdam) gaf mij toegang tot de Amsterdamse tekstgetuigen. Dank ben ik ook verschuldigd aan de ruim vijftig masterstudenten die twaalf weken lang met veel inzet meededen aan een werkcollege over alle tekstgetuigen van *Jonathas ende Rosafiere* (UGent, eerste semester 2008-2009). Eén van hen, Joni De Mol, voorzag een eerdere versie van deze bijdrage van deskundig commentaar.

het fragmentarische verzamelhandschrift werd bekend gemaakt door de Luikse hoogleraar J.H. Bormans.² In zijn uitgave van de fragmenten van het *Roelantslied*, negen blaadjes, wijst hij erop dat van de overige bladeren er 22 behoren 'au conte, fabliau ou roman de *Rosafiere*, comme je l'appellerai provisoirement, du nom de la femme qui paraît en être le principal personnage' (Bormans 1864, 5). Hij signaleert tevens dat van dit verhaal over *Rosafiere* ook vier blaadjes van een rijmdruk overgeleverd zijn. Deze fragmenten met in totaal 176 verzen (21 verzen per bladzijde) waren destijds in het bezit van F.A. Snellaert.³ Bormans komt tot de vaststelling dat het verhaal overeenkomsten vertoont met *Theophilus* en *Beatrijs* en hij geeft in grove trekken het verrassende 'sujet' van het verhaal:

Un inceste, opiniâtrement poursuivi et enfin accompli, d'un père avec sa fille; une femme qui se laisse remplacer dans sa couche par sa soeur, pour surprendre le secret de son mari qui a épousé l'une d'entre elles, tandis qu'il aimait éperdument l'autre; une intervention active de Satan et de la sainte Vierge; une vie de débauche et de pénitence, etc., voilà ce que j'ai cru y entrevoir (Bormans 1864, 6).

Een transcriptie van zijn *Rosafiere*-fragmenten maakte Bormans niet en hij citeert geen enkel vers.⁴

In mei 1889 maakte de zoon van de inmiddels overleden Bormans de fragmenten van het handschrift-Borgloon over aan de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, samen met een reeks andere Middelnederlandse fragmenten. Ze werden onmiddellijk uitgeleend aan J. Verdam die ze verder zou gaan bestuderen (vgl. Biemans e.a. 2000, 54-57). Verdam vervaardigde meteen ook een volledig afschrift van de bladen van *Jonathas ende Rosafiere*. Het jaar daarop schrijft G. Kalff in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* het volgende over deze fragmenten:

Het fragment hier in zijn geheel – het telt ongeveer 1200 verzen – mede te delen, is m.i. de moeite van het schrijven en drukken niet waard; het afschrift, dat Prof. Verdam er van gemaakt heeft, is bovendien zeker beschikbaar voor wie het mocht willen uitgeven (Kalff 1890, 172-173).

Zoals hier al blijkt, heeft Kalff zelf geen hoge dunk van het dichtwerk:

² Zie over dit fragmentarische handschrift in de eerste plaats de editie door Jos Biemans, Hans Kienhorst, Willem Kuiper en Rob Resoort in de reeks *Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden* (Biemans e.a. 2000).

³ Tegenwoordig Gent, UB, Res. 375; zie voor een beschrijving Nijhoff e.a. 1923-1971, dl. 2, nr. 3165.

⁴ Op 8 december 1860 schreef Bormans een brief over de fragmenten aan de Leidse hoogleraar Matthias de Vries waarin hij opmerkt dat hij van de fragmenten over 'Rosafiere en Eglantine' nog geen afschrift heeft gemaakt (zie Biemans e.a. 2000, 52, noot 99).

De literaire waarde van dezen roman, zooals hij zich in dit fragment vertoont, is zeer gering: de dichter is de taal volstrekt niet meester; hij drukt zich gebrekkig uit; valt in herhalingen; kan niet vertellen; zijne verzen zijn gebrekkig, zijne rijmen dikwijls slordig (Kalff 1890, 170).

Hij beperkt zich tot het aanhalen van twee passages – samen zo'n tachtig verzen – en het geven van een uitvoerige samenvatting (Kalff 1890, 170-176).

De eerste echte uitgave van de fragmenten van *Jonathas ende Rosafiere* wordt in 1897 verzorgd door Napoleon de Pauw in het kader van zijn omvangrijke en in afleveringen verschijnende boek *Middelnederlandsche gedichten en fragmenten* (De Pauw 1897, 494-529). De Pauw geeft expliciet aan dat hij dankbaar gebruik heeft gemaakt van de 'kopie' van Verdam die hij vervolgens met het origineel heeft vergeleken. Met cursief schrift geeft De Pauw bovendien reconstructies van 'de bedorvene plaatsen' (De Pauw 1897, 494). Ook biedt hij een editie van de vier gedrukte blaadjes uit het bezit van Snellaert die dan inmiddels zijn overgemaakt aan de UB Gent (De Pauw 1897, 487-493). Slechts een van die blaadjes overlapt overigens met het handschrift-Borgloon.⁵

Wie is er nu verantwoordelijk geweest voor de opeenvolging van de fragmenten van *Jonathas ende Rosafiere* zoals die in de editie van De Pauw voorkomt? Wie noteerde op deze bladen met inkt een foliëring in romeinse cijfers? Met die nummering werd vastgelegd in welke volgorde de losse bladen moesten worden gelezen. Volgens de recente editie van het handschrift-Borgloon zou die foliëring kunnen zijn aangebracht door De Pauw (Biemans e.a. 2000, 25), maar gezien de bovengeschetste geschiedenis van het onderzoek, ligt het meer voor de hand dat Verdam deze heeft aangebracht.⁶

Hoe dit ook zij, de volgorde van de editie De Pauw werd algemeen aanvaard totdat deze werd aangevochten door D.J. Huizinga († 1961) in een artikel waarin enkele nieuwe fragmenten van een rijmdruk van *Jonathas ende Rosafiere* werden gepresenteerd (de fragmenten Amsterdam, UB, OK 66-211). Die bijdrage werd geschreven in de periode 1956-1959, maar werd pas in 1975 gepubliceerd in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*.⁷ Volgens Huizinga dient de volgorde van de folio's XIX en XX van handschrift-Borgloon te worden omgekeerd en hij geeft daarvoor een aantal argumenten

⁵ Deze fragmenten van een rijmdruk waren ook al uitgegeven door De Vreese 1894.

⁶ Dat de foliëring in inkt door Bormans is aangebracht, is weinig waarschijnlijk. Bormans was vermoedelijk wel verantwoordelijk voor de nummering van de fragmenten van het *Roe-lantslied* maar hij deed dat via *paginering* en met *potlood* (vgl. Biemans e.a. 2000, 23).

⁷ Huizinga 1975. Blijkens de voetnoot op p. 175 (door F. de Tollenaere) heeft Huizinga het stuk zelf nog kunnen voltooiën, maar werd er voorafgaand aan de publicatie een 'lichtelijk bekorte versie' van gemaakt door M. de Haan en diens assistent B.-J. van Delden.

die hij ontleent aan zijn vergelijking van de fragmenten van het handschrift-Borgloon met 'zijn' Amsterdamse gedrukte fragmenten. Alle (!) latere onderzoekers hebben de argumentatie van Huizinga aanvaard.⁸ De nieuwe volgorde is ook overgenomen in de editie van het handschrift-Borgloon in de prestigieuze reeks Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden. Daarin hebben de fragmenten een nieuwe versnummering gekregen die volgt uit de inzichten van Huizinga.⁹

In deze bijdrage zal ik betogen dat het beter is terug te keren naar de volgorde van het handschrift-Borgloon zoals die in de negentiende eeuw werd voorgesteld. Ik zal beargumenteren dat daarmee de structuur van het verhaal duidelijker naar voren komt en dat we zo ook een beter inzicht krijgen in de handschriftelijke lacunes (die minder omvangrijk lijken te zijn dan meestal wordt aangenomen). Met de Amsterdamse gedrukte fragmenten blijkt iets bijzonders aan de hand te zijn. Deze weerspiegelen allerm minst twee delen van een 'aaneengesloten verhaal' zoals Huizinga pretendeerde (Huizinga 1975, 179). Wel integendeel: deze fragmenten zijn afkomstig van een druk waarin passages op willekeurige manier door elkaar zijn gehaald, zonder oog voor vorm of inhoud. Het lijkt, anders gezegd, te gaan om een misdruk. Zodra dat is vastgesteld, wordt het mogelijk beide tekstgetuigen op een nieuwe manier te ordenen. Daarmee ontstaat een beter zicht op de loop van het verhaal en wordt een hernieuwde analyse mogelijk.

Ik verwijs hieronder naar de versnummers van de verschillende tekstgetuigen met behulp van siglen: B staat voor het handschrift-Borgloon volgens de diplomatische editie van Biemans e.a. 2000; P staat voor hetzelfde handschrift-Borgloon maar dan volgens de kritische editie van De Pauw 1897, 494-529; A staat voor de gedrukte Amsterdamse fragmenten volgens de diplomatische editie van Huizinga 1975 met de nummering zoals die op de *Cd-rom Middelnederlands* 1998 daaraan is toegevoegd. Voor citaten uit het handschrift-Borgloon gebruik ik de diplomatische editie van Biemans e.a., maar ik verwijs gemakshalve tevens naar de nummering van De Pauw (die ook op de *Cd-rom Middelnederlands* wordt gehanteerd).¹⁰

⁸ Dobson 1988, 5-6; Resoort 1996, 14-15, noot 41; Duinhoven 1999, 246-247; Faems 2000, 104, noot 34, en 108-109. Ook de makers van de *Cd-rom Middelnederlands* 1998 volgen expliciet Huizinga 1975 en herschikken in hun digitale tekstweergave de folio's van handschrift-Borgloon, evenwel zonder de versnummering van De Pauw fundamenteel te wijzigen: na P996 volgt P1048; na P1100 volgt P997; na P1047 volgt P1101.

⁹ Biemans e.a. 2000 (ook de zwartwit facsimile achterin, p. 228-233, weerspiegelt de nieuwe volgorde).

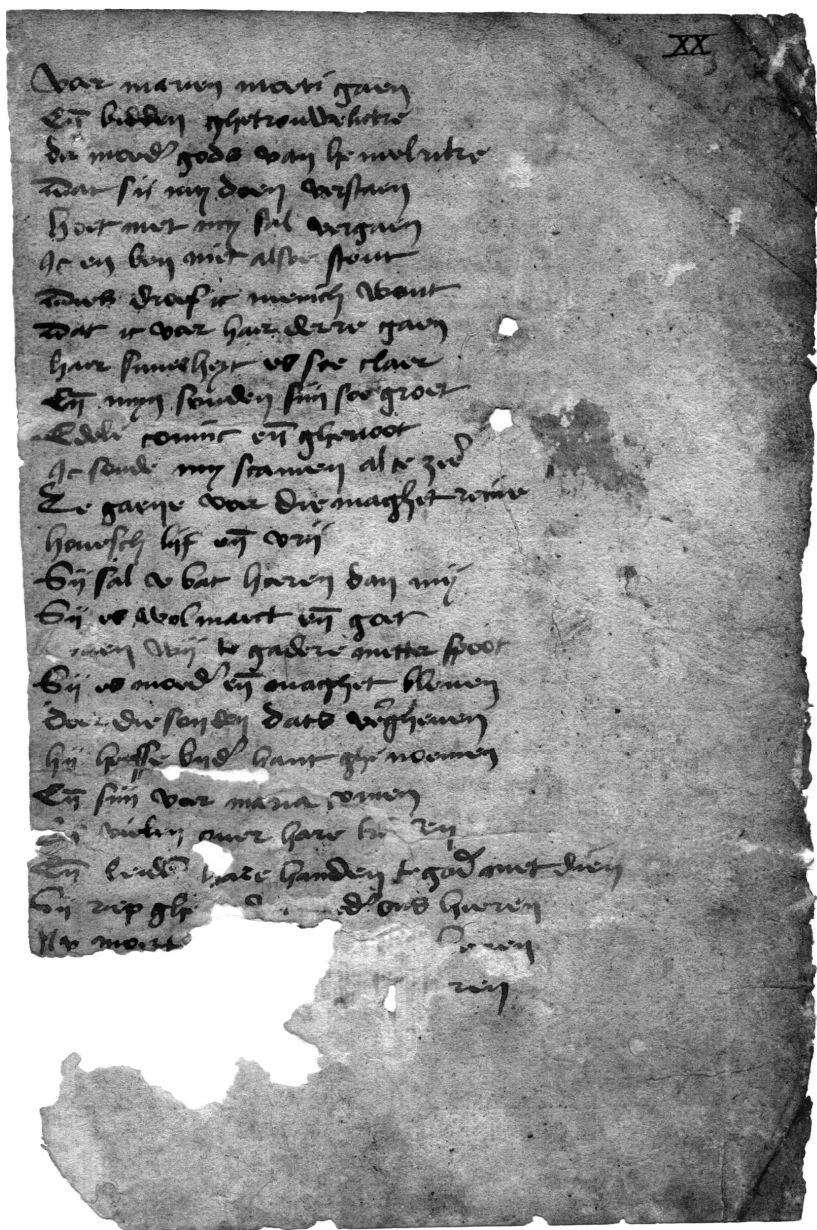
¹⁰ Zie ook de concordantietabel van *Jonathas ende Rosafiere* in Biemans e.a. 2000, 176-177.

Een betwiste volgorde: fol. XIX en XX van handschrift-Borgloon

Verdam kwam in 1889 zeker niet lichtvaardig tot de volgorde die in de negentiende-eeuwse foliëring tot uitdrukking komt. Tot en met fol. XVIII wordt een aaneengesloten verhaal verteld waaraan enkel aan het begin een passage van onbekende lengte ontbreekt.¹¹ Fol. I tot en met XVI vormen daarbij een volledig katern van acht dubbelbladen waarin enkel door besnoeiing en andere beschadigingen hier en daar een vers ontbreekt of (deels) onleesbaar is geworden. De losse bladen XVII en XVIII sluiten hier inhoudelijk onmiddellijk bij aan. Op fol. XVIII is het verhaal gevorderd tot op het moment waarop Jonathas zijn geliefde Rosafiere in het verderfelijke Venetië terugvindt, nadat zij zeven jaar eerder haar klooster ontvluchtte toen ze zwanger was geraakt van haar vader. Rosafiere verkeert op dit punt in het verhaal in het gezelschap van zeven pooiers. Ze beschouwt zichzelf als ‘een dat quaeste wijf die niet ontfinck van moeder dlijf’ (B1078-1079; vgl. P996-997), maar toont geen berouw en weigert in te gaan op het voorstel van Jonathas om zich te bekeren. Ze is meer geïnteresseerd in een tafel met dobbelstenen (B1104-1108; vgl. P992-996). Voor de verdere reconstructie van het verhaal werd Verdam flink geholpen door het feit dat fol. XXI en XXII samen een dubbelblad vormen. Tussen fol. XXI en XXII is er geen inhoudelijke leemte zodat het hier moet gaan om het middelste dubbelblad van een katern. Resten nog fol. XIX en XX. Deze moeten om inhoudelijke redenen alleszins tussen fol. XVIII en fol. XXI worden gesitueerd. Bovendien – en daarmee leek het pleit over de volgorde al grotendeels beslecht – sluiten fol. XX en XXI inhoudelijk mooi op elkaar aan. Op fol. XX vertelt de neergedaalde Moeder Gods aan Jonathas dat de zonden van Rosafiere zijn vergeven omdat Jonathas een ‘goet middelaer’ is geweest (B1146; vgl. P1086) en ze laat daarbij weten dat ze persoonlijk jarenlang de plaats van de gevluchte Rosafiere heeft ingenomen (het zogenaamde *sacristine*-motief, zie Guiette 1927, 136-140). Over Rosafiere zegt zij in het laatste, gehavende vers op fol. XXv: ‘Morghen sal sij...’ (B1160). Door aan te vullen met het woord ‘ontfaen’ – zoals in de editie van De Pauw gebeurt – ontstaat een vloeiende aansluiting met het eerste vers op fol. XXIr: ‘Morghen sal sij [ontfaen] / Dat abdisscap sonder waen’ (B1160 en B1214; vgl. P1100-1101).¹² Dat is een variant van een verspaar dat ook op fol. XIX voorkomt: ‘Oec sal sij morghen sonder waen / Dat abatscap ontfaen’ (B1165-1166; vgl. P1000-1001). Ook

¹¹ Tussen de kleinere resten van het handschrift-Borgloon ontdekten Biemans e.a. 2000 nog twee strookjes van een dubbelblad dat ook tot *Jonathas ende Rosafiere* behoorde, zie p. 28-29 van de inleiding en de uitgave van B1-111. Het gaat hier om zwaar gehavende verzen.

¹² Ook Huizinga accepteert de gereconstrueerde aanvulling van B1160/P1100: ‘Ongetwijfeld heeft De Pauw vs. 1100 juist aangevuld tot “morghen sal sy *ontfaen*”’ (Huizinga 1975, 197).

Een van de losse bladeren uit het handschrift-Borgloon, beginnend met het vers
 'Voer marien moeti gaen'. Amsterdam (UvA), UB, Bijzondere Collecties,
 Hs. I A 24 l, m, n fol. xxr.

het feit dat Maria op fol. XXIIr nog steeds tegen Jonathas spreekt, ondersteunt de gedachte dat deze bladen direct op elkaar volgden. De conclusie van Verdam lag, kortom, voor de hand: als fol. XX en XXI op elkaar aansluiten dan hoort fol. XIX daar nog vóór.

Minder sterke argumenten zijn te geven voor een andere reconstructie van De Pauw (en wellicht ook Verdam): fol. XIX – waarin op het einde wordt gezegd dat Rosafiere op verzoek van de abdis meezingt in de mis – gaat in de editie vooraf aan fol. XX zonder dat er een leemte wordt gesignaleerd.¹³ De volgende verzen worden daarbij achter elkaar gelezen:

- B1213 a Lse die messe [] ghe[]
 B1109 Voer marien moeti gaen
 B1110 Ende bidden ghetrouwelicke
 B1111 Der moeder gods van hemelrike
 B1112 Dat sij my doen verstaen
 B1113 Hoet met my sal vergaen

Zo'n lezing is – met de reconstructie van vers B1213 tot 'Alse die messe was ghedaen' – niet onmogelijk, maar dan moeten we aannemen dat hier via tekstcorruptie (of door de beschadiging van B1213) enkele woorden zijn weggevallen waaruit kon blijken dat Rosafiere vanaf B1109 (P1049) tegen Jonathas spreekt. Samenvattend: volgens de editie van De Pauw is er in het handschrift-Borgloon enkel een leemte tussen fol. XVIII en XIX. Het lijkt niet nodig een tweede handschriftelijke lacune te veronderstellen tussen fol. XIX en XX al is dat ook niet volledig uit te sluiten.

Maar of er nu één of twee handschriftelijke lacunes zijn, de reconstructie van de volgorde door Verdam en De Pauw oogt zeer stevig. Op welke gronden werd deze dan aangevochten door Huizinga? Diens argumentatie berust, als gezegd, vooral op een vergelijking met de gedrukte fragmenten die werden aangetroffen als schutbladen van een boek dat in 1957 werd verworven door de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (UB, OK 66-211; vgl. Nijhoff e.a. 1923-1971, dl. 3, nr. 4351). Het betreft twee dubbelbladen van een rijmdruk met 20 verzen per bladzijde (een andere opmaak derhalve dan in de Gentse fragmenten). In totaal gaat het om 160 verzen. De twee bladen zijn zodanig te vouwen en in elkaar te schuiven dat twee keer twee blaadjes op elkaar aansluiten. Die aansluitingen worden doorgaans door de inhoud en/of het rijm bevestigd. Middenin is er dan een leemte waardoor twee blokken ontstaan van ieder tachtig verzen, genummerd A1-80 en A81-160. Tot zover is er geen vuiltje aan de lucht.

¹³ Vgl. De Pauw 1897, 524 (P1048-1053) waarbij de folio-aanduiding overigens een vers te hoog is geplaatst zoals terecht is opgemerkt door Huizinga 1975, 195.

Vervolgens zet Huizinga twee stappen in de redenering die wel degelijk voor kritiek vatbaar zijn. Ten eerste poneert hij dat elk van deze twee tekstblokken een ‘aaneengesloten verhaal’ vormt (Huizinga 1975, 179). Dat mag technisch gezien dan wel zo zijn – op papier staan de verzen inderdaad in die volgorde – maar *inhoudelijk* is dit geenszins het geval. Ik zal dat hieronder nader toelichten, maar wil er alvast op wijzen dat Huizinga zelf wel degelijk ook doelt op *inhoudelijke coherentie* van de tekstblokken. Verderop in zijn betoog stelt hij immers, vrijwel zonder argumenten, dat de volgorde van de gebeurtenissen in zijn Amsterdamse fragmenten ‘een oudere en meer authentieke versie’ van het verhaal vertegenwoordigt dan het handschrift-Borgloon (Huizinga 1975, 196). Hij meent, met andere woorden, dat ‘de druk dichterbij het origineel staat dan het hs.’ (Huizinga 1975, 201).

Een tweede bedenkelijke stap die Huizinga zet, is dat hij de volgorde van de Amsterdamse gedrukte fragmenten hoe dan ook in handschrift-Borgloon weerspiegeld wil zien:

Wij weten nu met zekerheid, dat de gang van het verhaal verloopt zoals dit in de fragmenten van de schutbladen het geval is. Dat betekent noodzakelijkerwijze dat het handschrift dezelfde rangschikking móet vertonen, m.a.w. de rangschikking, zoals die in de uitgave van De Pauw voorkomt, is onjuist (Huizinga 1975, 184).

Een belangrijk argument dat Verdam en De Pauw hadden om fol. xx en xxi op elkaar te laten aansluiten (het verspaar ‘Morghen sal sij [ontfaen] / Dat abdisscap sonder waen’), wordt daarbij door Huizinga afgedaan als ‘een puur toeval’. Immers: ‘wij *weten* nu dankzij de druk, dat deze aansluiting niet de juiste is’ (Huizinga 1975, 197, cursivering door mij, RS).

Huizinga wijzigt dus de volgorde van fol. xix en xx. Bovendien neemt hij aan dat het katern waartoe deze bladen ooit behoorden eenzelfde opbouw vertoonde als het katern ervoor (een octonio). Het zou dan moeten gaan om een katern van acht dubbelbladen. De lacune, die dan drie bladen zou omvatten (ca. 150 verzen), situeert hij op basis van zijn vergelijking met de Amsterdamse gedrukte fragmenten tussen fol. xix en xxi:

xvii	/	...
xviii	/	...
xx	/	...
xix	/	...
...	/	...
...	/	...
...	/	...
xxi	/	xxii

Op basis van dit schema stelt hij overigens ook vast dat het katern na fol. XXII nog zeven bladen zal hebben geteld, ruimte biedend aan maximaal zo'n 350 verzen (Huizinga 1975, 208, zie ook Faems 2000, 104, noot 34).

De verschillen die er nu nog bestaan tussen het handschrift-Borgloon en de gedrukte Amsterdamse fragmenten verklaart Huizinga vervolgens – in een omstandig betoog – als het resultaat van een grondige omwerking van het verhaal in de *handschriftelijke* traditie (Huizinga 1975, 195-206). Volgens Huizinga, die zoals gezegd de druk als authentieker beschouwt, zou in het handschrift-Borgloon 'de verwijzende, vooruitlopende en teruggrijpende verhaalstijl van de druk' zijn gladgestreken om zo te komen tot een herstelling van de chronologische volgorde (Huizinga 1975, 200). Een complex verhaal, waarvan de druk een tekstgetuige zou zijn, zou volgens zijn voorstelling van zaken in het handschrift zijn versimpeld via een proces van tekstbewerking door een kopiist.

Zometeen zal ik laten zien dat het betoog van Huizinga geen hout snijdt, maar ik wil alvast een bijkomend element noemen in verband met de plaatsing van fol. XIX in het handschrift-Borgloon. Dat element werd aangedragen door Hans Kienhorst na bestudering van de watermerken op de bladen van het handschrift-Borgloon (Biemans e.a. 2000, 29-30 en 34-36). In het katern met fol. I-XVI volgt op ieder dubbelblad *zonder* watermerk telkens een dubbelblad *met* watermerk. Dat doet vermoeden dat twee opeenvolgende dubbelbladen steeds afkomstig waren uit één planovel. Als dat ook in het slotkatern het geval is, dan zou fol. XIX (dat een deel van het watermerk 'kruik' vertoont) volgens hem één plaatsje moeten opschuiven ten opzichte van het schema van Huizinga. Kienhorst komt zo tot het volgende schema:

XVII	/	...	watermerk: kruik
XVIII	/	...	geen watermerk
XX	/	...	watermerk: kruik
...	/	...	[geen watermerk]
XIX	/	...	watermerk: kruik
...	/	...	[geen watermerk]
...	/	...	[watermerk: kruik]
XXI	/	XXII	geen watermerk

Kienhorst behoudt dus de volgorde van Huizinga, maar situeert de lacune(s) iets anders, overigens zonder na te gaan wat dat impliceert voor het betoog van Huizinga.¹⁴

¹⁴ Zoals ik hierachter nog zal opmerken is de theorie van Hans Kienhorst niet consequent verwerkt in het editiedeel. De twee handschriftelijke lacunes (drie ontbrekende bladen), zijn er daar drie geworden (in totaal vier ontbrekende bladen, vgl. Biemans e.a. 2000, 117, 119 en 121). Ook Kienhorsts affirmatie met betrekking tot het slot (zeven ontbrekende pagina's) is niet overgenomen in het editiedeel: 'onbekend aantal bladen, met het slot van de tekst, ont-

En t'welc taerlinck ouer waer
 Op die tafel saghe daer
 Dat waer dat beste sermoen
 Dat men voer mi mochte doen
 Mer wildi preken edel man
 Hoe doet een broeders cappe an
 En gaet in die kercke staen
 En preect het is wel gedaen
 Mer mi en doirdi preken niet
 Edel coninc wats gheschiet
 Heer coninc ghi weet wel bloot
 Marien suuerhede is so machtic
 Dū is vrouwen also waerachtich
 Alsouts mi schamen also seer
 Gaet tot waer vintedel heer
 Schone ienckouwe en segt dū
 Gaet met mi oft ghijt ghebiet
 Edel vrouwen vint
 En si sal u alsoe wel troesten als
 Marien doghen is so groot en

En t'welc t'welc minnen
 Siengen in den cloester binnen
 Als al oec viagen in geder vrouwe
 Rosier der ioncfrouwen
 Oft sy met mi wil varen
 In hemelric sonder sparen
 Ghi sult verscheiden alle die
 Den eldagen gheloues mie
 En morgen sal sy ontsaen
 Abdiscap sonder waen
 Maria liet die tale staen
 Met groter claerheit siet si vā dā
 Doen ontspranc die ridder koen
 Oec eenen schonen visioen
 En seide lief heb dig hooft
 Van marien dese woert
 Dū seide lief ghebenedijt
 Moetp sin in alre tijt
 Het is al bi uwen schouwen
 Oker dat ic ben behouden

De door Huizinga (en Kienhorst) beargumenteerde volgorde van het handschrift-Borgloon – die zoals gezegd door alle onderzoekers ná 1975 is gevolgd – zal ik nu op twee manieren bekritisieren. Ten eerste zal ik laten zien dat de Amsterdamse gedrukte fragmenten in de overgeleverde vorm geen ‘doorlopend verhaal’ vormen en geen solide basis vormen voor de reconstructie van handschrift-Borgloon. Vervolgens zal ik aantonen dat de volgorde van Huizinga ook inhoudelijke problemen oplevert bij nauwkeurige lezing van het handschrift-Borgloon. Die problemen doen zich niet voor als de volgorde van Verdam en De Pauw wordt aangehouden.

De samenhang in de Amsterdamse gedrukte fragmenten

Zoals gezegd stelt Huizinga dat de twee tekstblokken van de Amsterdamse gedrukte fragmenten ieder een ‘doorlopend verhaal’ vormen. Bij nauwkeurig lezen blijkt de tekst echter vreemde sprongen te maken, zowel wat de vorm als de inhoud betreft. Neem nu de overgang van A10 naar A11. In A1-10 is Rosafiere aan het woord. De beste preek die men voor haar kan houden zou een tafel zijn met dobbelstenen. Ze bespot Jonathas omdat hij haar moraliserend heeft toegesproken: ‘wildi preken edel man / soe doet een broeders cappe an’ (A5-6). De overgang van A10 naar A11 doet vervolgens zeer vreemd aan:

- A9 Mer mi en dorfdi preken niet
- A10 Edel coninc wats gheschiet
- A11 Heer coninc ghi weet wel bloot
- A12 Marien suuerhede is so machtich
- A13 Sij is vrou ende also waaerachtich
- A14 Ic souts mi schamen also seer

Opmerkelijk is dat A11 een weesrijm is. Dat doet al vermoeden dat er hier tekstcorruptie in het spel is. Bovendien is er een dubbele aanspreking van Jonathas die niet functioneel is (‘Edel coninc’ in A10; ‘Heer coninc’ in A11). Inhoudelijk is er bovendien een bevreemdende, niet gemotiveerde wending in de houding van Rosafiere. In A1-10 is zij nog uitgesproken sarcastisch, vanaf A11 toont ze zich beschaamd en laat ze zich, zonder verdere motivering, meevoeren naar ‘marien’, een Mariabeeld (A25). Daar bidden beiden tot Maria waarbij Rosafiere intens berouw toont (vgl. ‘minen rouwe’,

breekt’ (p. 124). Dat Kienhorst verantwoordelijk was voor de theorie over de verdeling van de watermerken en de inschatting van de handschriftelijke lacunes wordt overigens niet geëxpliciteerd in de editie. Ik dank die toelichting aan Jos Biemans.

A32). De Moeder Gods verschijnt met een schare engelen en zegt tegen Jonathas dat omwille van hem de zonden van Rosafiere zijn vergeven. Maria vertelt ook dat ze omwille van Jonathas dikwijls de kloosterpoort heeft gesloten en geopend (A51-52).¹⁵

Ook de overgang van A52 naar A53 is uiterst abrupt en bevreemdend. Nadat Maria aan Jonathas heeft gezegd dat ze uit liefde voor hem de plaats aan de kloosterpoort had ingenomen, lezen we plotseling dat hij 'haar' voor zich op het paard zet en naar het klooster voert:

- A49 Met herten heb ic di ghemint
- A50 Vele heb ic dit doer v ghedaen
- A51 Voer die poorte ghync [ic] staen
- A52 Ende hebse gheloken ende ontdaen
- A53 Doe sette hise voer hem op sijn paert
- A54 Ende voerdese te cloester waert

Degene die naar het klooster wordt gevoerd is uiteraard Rosafiere, maar dat wordt niet geëxpliciteerd, wat op zijn minst verwarrend is. Verder wijs ik op het drierijm in A50-52: 'ghedaen' – 'staen' – 'ontdaen'. Het kan wederom een aanwijzing zijn voor tekstcorruptie.

Het gedeelte A1-80 bevat dus twee zware overgangen die dit tekstblok in drieën delen. Een dergelijke problematische overgang is ook aan te wijzen in het tweede tekstblok (A81-160), namelijk tussen A98 en A99. In A81-85 bidt Jonathas tot de maagd Maria dat zij ervoor zal zorgen dat Rosafiere berouw zal krijgen.¹⁶ Daarop reageert Rosafiere inderdaad met berouw ('Mijn herte sal mi breken ontwee / Van groten rouwe van minen sonden', A88-89) en zij zegt aan Jonathas dat ze graag naar haar klooster zou terugkeren om daar boete te doen. Jonathas zegt dat dat inderdaad zal gebeuren (A97-98). Maar in de verzen die volgen blijkt niet langer Jonathas maar Maria aan het woord te zijn. Zij vertelt Jonathas over de kloosterpoort die ze dag en nacht heeft bewaakt en ze zegt ook dat ze in de plaats van Rosafiere heel helder heeft gezongen:

- A97 Hi antwoerde haer mettien
- A98 Schone dat sal v gheschien.
- A99 Dat seg ic di sonder waen
- A100 Wast bi daghe ende bi nachte
- A101 Die poorte moeste ic wel wachten.

¹⁵ De druk heeft in A51 'ghync hi staen'. In plaats van 'hi' moet echter 'ic' worden gelezen, zoals ook volgt uit persoonsvorm in A52 (eerste persoon enkelvoud: 'Ende hebse gheloken ende ontdaen').

¹⁶ Nota bene: als we A81-160 inderdaad lezen na A1-80 dan had Rosafiere al berouw getoond (namelijk in A32).

- A102 Noch dede ic weet voerwaer
 A103 Ic heb gesongen herde claer
 A104 Doer haer daert te doene was
 A105 Dat sij v kont ionathas

Hierbij kan verder nog worden opgemerkt dat A99 een weesrijm is. Kortom, ook hier is sprake van een ernstige breuk in het verhaal die de lezing bemoeilijkt.

Met de breuken tussen A10 en A11, tussen A52 en A53 en tussen A98 en A99 beschikken we dus niet over *twee* tekstblokken met een ‘doorlopend verhaal’ maar *vijf* van dergelijke passages: A1-10, A11-52, A53-80, A81-98, A99-160. Zeer verrassend is echter – en dat is nooit eerder opgemerkt – dat het vierde en derde tekstblok inhoudelijk perfect op elkaar aansluiten, dat wil zeggen *in omgekeerde volgorde* (A53 volgt op A98). Zodra Rosafiere heeft gezegd dat ze naar haar klooster terug wil keren, gaat Jonathas meteen tot handelen over:¹⁷

- A97 Hi antwoerde haer mettien
 A98 Schone dat sal v gheschien.
 A53 Doe sette hise voer hem op sijn paert
 A54 Ende voerdese te cloester waert
 A55 Ende als hi voer dat cloester quam
 A56 Ghemoete hi eenen hofman

Een dergelijke herschikking dringt zich ook op voor het tweede en vijfde tekstblok. Als we het vijfde tekstblok na het tweede plaatsen (dus als we het weesrijm A99 laten aansluiten op A52), krijgen we ook hier een vloeiende overgang waarbij bovendien niet langer sprake is van een drierijm en een weesrijm, maar van twee opeenvolgende versparen op ‘-aen’:¹⁸

- A49 Met herten heb ic di ghemint
 A50 Vele heb ic dit doer v ghedaen
 A51 Voer die poorte ghync [ic] staen
 A52 Ende hebse gheloken ende ontdaen
 A99 Dat seg ic di sonder waen

¹⁷ Daarmee ontstaat overigens een variant van een ‘formule’ die in het handschrift-Borgloon al eerder in het verhaal is aangewend (namelijk wanneer Rosafiere voor de eerste keer naar het klooster wordt gebracht): ‘Hij ant woerde haer met dien / Vrouwe dat sal v gheschieden / Vp sijn paert nam hijse metlieten / Dat daer nienen af en wijste / Ende vordese met blijden sinne / Teenen grauwen clo[er]steren inne’ (B542-547; vgl. P431-436). Op het gebruik van formules in *Jonathas ende Rosafiere* hoop ik in een latere bijdrage dieper in te gaan.

¹⁸ Hoewel ik dat niet als argument wil aanwenden, wil ik er toch op wijzen dat een variatie van dit vierrijm ook in het handschrift-Borgloon voorkomt (B1150-1153; vgl. P1090-1093). Een vierrijm kan een aanwijzing zijn voor tekstcorruptie, maar is dat niet noodzakelijk (vgl. Houthuys 2009, de paragraaf over ‘Herhaling rijm in adjacent rijmparen’).

- A100 Wast bi daghe ende bi nachte
 A101 Die poorte moeste ic wel wachten.
 A102 Noch dede ic weet voerwaer
 A103 Ic heb gesongen herde claer
 A104 Doer haer daert te doene was
 A105 Dat sij v kont ionathas

Als we deze herschikkingen doorvoeren, beschikken we niet langer over *vijf*, maar over *drie* tekstblokken met ieder een doorlopend verhaal. Tussen elk van die tekstblokken is een lacune te veronderstellen.

In het eerste tekstblokje (A1-10) spreekt Rosafiere Jonathas sarcastisch toe. Ze vertoont geen berouw en is niet bereid tot inkeer te komen. In het tweede tekstblok (A81-98 + A53-80) vraagt Jonathas de hulp van Maria om Rosafiere tot inkeer te bewegen. Inhoudelijk sluit dit goed aan op het voorgaande zodat we kunnen veronderstellen dat de lacune tussen A10 en A81 oorspronkelijk niet zeer omvangrijk is geweest. Rosafiere reageert op dit gebed met berouw en ze laat zich naar het klooster voeren. Daar wil ze boete gaan doen. Aangekomen bij het klooster ontmoeten ze 'eenen hofman' (A56) die vertelt dat Rosafiere, het voormalige lief van Jonathas van Oriënten, al jaren tot ieders tevredenheid in het klooster is. Ze zingt alsof ze Maria zelf is en is nu zelfs als nieuwe abdis aangeduid. Morgen zal haar abbatiaat feestelijk van start gaan.

Hierop volgt een lacune die wat groter moet zijn geweest. In het derde tekstblok (A11-52 + A99-160), dat zich kennelijk in het klooster afspeelt, is Rosafiere nog altijd te beschaamd om voor Maria te verschijnen en ze vraagt Jonathas om in haar plaats te gaan. Hij neemt haar echter toch mee naar het Mariabeeld. Ze huilen en bidden en Maria verschijnt, vergezeld van engelen. Ze legt aan Jonathas uit dat ze jarenlang de plaats van Rosafiere heeft ingenomen en toont hem drie zetels die klaar staan in de hemel. Maria laat verder weten dat de kinderen en ouders van Jonathas inmiddels in de hemel zijn opgenomen en dat hij nu snel naar zijn echtgenote (Eglentijn) moet gaan om haar te troosten. Ook zegt Maria dat hij omwille van haar kind, Christus, zijn koninkrijk moet wegschenken en over veertig dagen samen met zijn vrouw moet terugkeren naar het klooster waar hun zielen door haar zullen worden opgehaald, samen met de ziel van Rosafiere die morgen abdis zal worden, althans als Rosafiere bereid zal zijn mee te komen. Vervolgens ontwaakt Jonathas uit dit 'schonen visioen' (A154) en hij vraagt aan Rosafiere of zij het ook heeft gezien. Rosafiere dankt Jonathas omdat hij haar heeft gered.

Als tussentijdse conclusie kan worden gesteld dat in de Amsterdamse gedrukte fragmenten tekstgedeelten op willekeurige wijze door elkaar zijn

gehaald. Hoogstwaarschijnlijk gaat het om een misdruk die ontstaan is doordat een zetter een tekstgetuige waarin het verhaal wél op een heldere manier werd verteld, op een foutieve manier heeft overgenomen. Dat verklaart wellicht ook waarom de bladen nooit als boek hebben gefunctioneerd maar meteen tot bindmateriaal werden verwerkt.¹⁹ Intussen laat het voorbeeld dat de zetter gebruikte, zich wel reconstrueren zoals hierboven mag zijn gebleken. Het is die gereconstrueerde verhaalversie die ik straks zal vergelijken met het handschrift-Borgloon.

Een alternatieve manier om het handschrift-Borgloon te lezen

In de vorige paragraaf is gebleken dat de tekst van de Amsterdamse gedrukte fragmenten *in de overgeleverde vorm* niet kan worden gebruikt om de volgorde in het handschrift-Borgloon te bepalen. De conclusie dat fol. XIX en XX moeten worden omgekeerd, is dan ook te snel getrokken door Huizinga. Dat blijkt overigens ook duidelijk als men het handschrift-Borgloon probeert te lezen in de volgorde die Huizinga voorstelt en die in de recente editie van Biemans e.a. 2000 wordt gegeven. Dan blijkt immers dat er vreemde hobbels en herhalingen in het verhaal zitten die enkel met de grootste moeite – en de aanname van bijkomende handschriftelijke lacunes – zijn weg te redeneren.

Tot en met fol. XVIII is er uiteraard geen probleem.²⁰ Het verhaal hangt goed samen tot op fol. XVIIIv wordt gesproken over de ontmoeting in Venetië waarbij Rosafiere Jonathas uitlacht als hij voorstelt dat zij God om vergeving zou moeten vragen. Rosafiere zegt dat ze blijer zou zijn met een tafel met dobbelstenen (B1108). Volgens de reconstructie van Huizinga, daarin gevolgd door Kienhorst, zou fol. XX (B1109 en verder) hier direct op moeten aansluiten. Rosafiere is aan het woord en zij zegt tegen Jonathas dat hij 'Voer marien' (een Mariabeeld) moet gaan en haar moet vragen wat er met haar staat te gebeuren. Zelf is Rosafiere daarvoor te beschaamd. Hoewel het

¹⁹ Vgl. Huizinga 1975, 179-180 en Nijhoff e.a., dl. 3, nr. 4351 ('2 x 2 ongevouwen bll. van zelfde kat.'). Of de dubbelbladen inderdaad ongevouwen zijn heb ik bij de autopsie overigens niet met zekerheid kunnen vaststellen. Duidelijk is wel dat de bladen geen bindgaatjes vertonen. Bij het bestuderen van de fragmenten van deze druk heb ik verder kunnen constateren dat bovenaan het besnoeide dubbelblad 3-4 in het midden wel degelijk iets zichtbaar is dat bij het watermerk zou kunnen horen. De opmerking van Huizinga dat dit blad 'geen watermerk' heeft, is in ieder geval te stellig en dat legt een zware hypotheek op zijn reconstructie van 'de octavokatern' waaruit de twee dubbelblaadjes afkomstig zouden zijn (vgl. Huizinga 1975, 180-184).

²⁰ Waarmee ik overigens allerminst wil beweren dat in het handschrift-Borgloon geen sporen van tekstcorruptie zijn aan te duiden. Hier en daar kan men zelfs vermoeden dat ook belangrijke verhaalelementen zijn weggevallen (vgl. bijvoorbeeld Faems 2000, 97-98, noot 6).

duidelijk is dat Rosafiere zowel in B1104-1108 (fol. XVIII) als in B1109-1124 (fol. XX) aan het woord is, is de overgang toch zeer bevreemdend. In B1103 lacht Rosafiere Jonathas nog uit en dan zou ze vanaf B1109 hem plotseling smeken naar Maria te gaan. Dat klinkt weinig waarschijnlijk en op p. 117 van de editie wordt daarom ook aangenomen dat tussen B1108 en B1109 toch een blad verloren is gegaan. Daarmee ontstaat een inconsequentie in de editie want waar in het editiedeel een hiaat van één blad wordt aangenomen (p. 117), laat Hans Kienhorst in zijn schema op p. 30 fol. XVIII en XX wel rechtstreeks op elkaar aansluiten.

Maar goed, zelfs als we een leemte veronderstellen tussen fol. XVIII en XX zijn we nog niet uit de problemen. Vreemd is vooral het onvoorspelbare gedrag van Rosafiere. Op fol. XX wil ze dat Jonathas aan Maria meer informatie zal vragen over haar toekomst ('Hoet met my sal vergaen', B1113). Na hun gezamenlijke gebed verschijnt Maria en zij vertelt dat de zonden van Rosafiere zijn vergeven ('uwen lief sijn vergheuen / Haer sonden al hier ter steden', B1147-1148, nog eens herhaald in B1158-1159). Maria onthult ook dat ze de plaats van Rosafiere heeft ingenomen aan de kloosterpoort en dat er morgen iets met Rosafiere zal gebeuren. Vervolgens zou dan fol. XIX komen; in de ogen van Huizinga zonder noemenswaardige lacune, volgens de editie na een leemte van één blad.²¹ Op dat blad blijkt uit niets dat Rosafiere beseft dat haar zonden zijn vergeven.²² Iemand vertelt hun dat 'Rosafiere' onafgebroken in het klooster is geweest en morgen zelfs abdis zal worden. De echte Rosafiere is intussen wanhopig. Ze vraagt Jonathas zelfs met zijn zwaard haar hoofd af te slaan (B1186). Jonathas weigert en draagt haar de kerk binnen. Daar liggen haar kleren – klaargelegd door Maria – en als de oude abdis arriveert, moet Rosafiere gewoon (alsof er niets aan de hand is) haar plaats in het koor innemen. En zo zingt Rosafiere mee in de mis (B1211-1212). En daarna zou dan, na een handschriftelijke lacune, op fol. XXI een passage volgen waarin Maria opnieuw aan het woord is, zoals eerder op fol. XX. Er zou hier dan sprake zijn van een tweede verschijning van Maria. Dit blad begint dan door 'puur toeval' met het vers 'Dat abdisscap sonder waen' (B1214), dat ook al moest worden verondersteld als aanvulling op vers B1160. Het is allemaal wel zeer toevallig en onwaarschijnlijk.

²¹ Volgens Huizinga wordt hetgeen erop volgt in het handschrift-Borgloon in de mond van Maria gelegd (Huizinga 1975, 197-198; gevolgd door Dobson 1988, 14 en Faems 2000, 109, noot 47). De editoren van het handschrift-Borgloon veronderstellen een leemte van één blad en nemen aan dat de woorden worden uitgesproken door 'de tuinman van het klooster' (Biemans e.a. 2000, 119). Ze baseren die veronderstelling op de Amsterdamse gedrukte fragmenten (vgl. 'enen hofman', A56).

²² Vgl. de opmerkingen daaromtrent door Faems 2000, 108-109.

Als het fragmentarische handschrift-Borgloon daarentegen wordt gelezen in de volgorde van Verdam en De Pauw krijgen we een veel rechtlijniger verhaal. Op fol. XIX blijkt dat Jonathas er (na de ontmoeting in Venetië) in is geslaagd om Rosafiere mee te voeren naar het klooster. Buiten het klooster vernemen ze dat ‘Rosafiere’ helemaal niet weg is geweest en morgen zelfs abdis zal worden. Jonathas begrijpt dat Maria Rosafiere heeft behoed voor het verlies van de eer doordat ze jarenlang haar plaats in het klooster heeft ingenomen. Jonathas wil er nu snel voor zorgen dat Rosafiere haar eigen plek weer inneemt. Maar Rosafiere is zelf nog wanhopig. Ze denkt dat ze hoe dan ook verloren is en meent dat haar lichaam het niet aan zal kunnen het klooster te betreden. Jonathas draagt haar op hoop van zegen naar binnen – ‘al wert hem noch soe suere’ (B1194)²³ – en daar ontdekken ze Rosafieres kleren en de niets vermoedende oude abdis vraagt aan Rosafiere mee te zingen in de mis. Op fol. XX wil Rosafiere vervolgens weten wat Maria nu met haar voor heeft, maar ze durft zelf nog niet voor haar te verschijnen. Samen met Jonathas gaat ze echter toch naar het Mariabeeld en ze bidden vol overgave. Maria begint medelijden te krijgen en verschijnt (voor de eerste keer). Wat ze vervolgens aan Jonathas vertelt, is te lezen op fol. XXV met het vervolg op fol. XXI. Waar volgens de lezing van Huizinga en al zijn navolgers sprake zou zijn van twee verschijningen van Maria is er in deze lezing dus maar één.

Hiermee is, naar mijn mening, afdoende aangetoond dat de volgorde van Verdam en De Pauw toch correct was.²⁴ Die volgorde hoeft overigens niet strijdig te zijn met de theorie van Kienhorst met betrekking tot de watermerken. Als het laatste katern van *Jonathas ende Rosafiere* op vergelijkbare wijze was opgesteld als het voorgaande, dan kan het er immers als volgt hebben uitgezien:

XVII	/	...	watermerk: kruik
XVIII	/	...	geen watermerk
...	/	...	watermerk: kruik
...	/	...	[geen watermerk]
XIX	/	...	watermerk: kruik
...	/	...	[geen watermerk]
XX	/	...	[watermerk: kruik]
XXI	/	XXII	geen watermerk

²³ An Faems, die aanneemt dat Maria op dat moment al aan Jonathas is verschenen, verbaast zich over dit vers: ‘Waarom het Jonathas zo zwaar valt Rosafiere naar de kerkdeur te dragen is niet duidelijk’ (Faems 2000, 109).

²⁴ Bij autopsie van het handschrift-Borgloon – waarbij ik de losse bladen op elkaar heb kunnen leggen – bleek bovendien dat op fol. XIX rechtsboven geen ezelsoor zichtbaar is, terwijl op die plaats wel een gemeenschappelijke vouw voorkomt op fol. XX én XXI. Ook dat is een aanwijzing dat fol. XIX niet tussen die andere bladen zal hebben gezeten (deze gebruikssporen dateren immers uit de periode vóór het handschrift versneden werd, vgl. Biemans e.a. 2000, 47).

De verdeling van de watermerken is dan volstrekt regelmatig. Anderzijds hoeven we ons hier ook niet op vast te pinnen. Met het einde van het verhaal in zicht, kan de kopiist van het handschrift-Borgloon ook hebben besloten om bladen te besparen. In dat geval kan hij een onregelmatig katern hebben vervaardigd. Kortom, dat de volgorde is zoals hierboven is aangegeven, lijkt me intussen wel bewezen, maar de leemtes tussen de bladen kunnen ook geringer zijn. Ik kom daar nog op terug.

Handschrift en druk naast elkaar

Met de terugkeer naar de oude volgorde van het handschrift-Borgloon en met de reconstructie van de voorbeeldtekst die aan de Amsterdamse gedrukte fragmenten ten grondslag moet hebben gelegen, wordt het interessant om handschrift en druk nog eens met elkaar te vergelijken. Daartoe heb ik in de bijlage de teksten parallel laten afdrukken.

Een eerste conclusie die aan de parallelle lezing kan worden verbonden, is dat hierdoor mijn reconstructies van de volgorde worden bevestigd. Het blijkt immers dat zowel in het handschrift-Borgloon als in de herschikte passages uit de Amsterdamse gedrukte fragmenten, de gebeurtenissen van het verhaal in grote lijnen in dezelfde volgorde worden verteld. En dat is geen cirkelredenering want de reconstructies zijn hierboven onafhankelijk van elkaar opgesteld.

De grotendeels overeenkomstige volgorde kan echter niet verhullen dat er ook aanzienlijke verschillen zijn tussen handschrift en druk. Zo zijn talrijke verzen (heel) anders geformuleerd, zoals bijvoorbeeld in het gebed tot Maria (vgl. B1132-1139 en A28-33). In het handschrift-Borgloon wordt Jonathas aangeduid als een 'goet middelaer' (B1146) voor Rosafiere. Volgens het overeenkomstige vers in de Amsterdamse gedrukte fragmenten is Jonathas vooral 'gods vriend' (A42). Bepaalde details komen wel voor in de ene tekstgetuige, maar niet in de andere. Zo zegt Maria enkel in het handschrift-Borgloon dat de engelen in de hemel 'singhen scoene' (B1221-1222) en verschijnt Maria enkel in de druk 'metter engelen schare' (A39). De volgorde van de verschillende passages is ook niet helemaal gelijklopend. Grotere verschillen doen zich met name voor in de opbouw van de lange monoloog door Maria (respectievelijk B1144-1160 + B1214-1265 en A40-52 + A99-150). Daarbinnen loopt B1217-1244 grotendeels parallel met A127-148 en B1245-1265 met A106-126. En ook dan zijn er nog de nodige verschillen op te merken. Zo zegt Maria enkel in het handschrift-Borgloon dat de echtgenote van Jonathas (Eglentijn) zou zijn gestorven als zij haar niet had getrouwd (B1225-1226).

De parallelle schikking van beide tekstgetuigen maakt het ook mogelijk om beter zicht te krijgen op de lacune(s) in het handschrift-Borgloon en dat vanuit de vaststelling dat waar de beide tekstgetuigen parallel lopen, ze ongeveer even lang zijn. Op basis daarvan kan een inschatting worden gemaakt van de omvang van de handschriftelijke lacune tussen fol. XVIII en XIX. Daarin moet ongeveer zijn verteld wat in de Amsterdamse gedrukte fragmenten wordt weergegeven in A2-A10, A81-98 en A53-A62 (samen 37 verzen) en dat aangevuld met de lacune die we veronderstellen tussen A10 en A81. Hierboven is al aangestipt dat die lacune niet al te omvangrijk zal zijn. Het gebed van Jonathas is immers zijn manier om het sarcasme van Rosafiere te doorbreken. De conclusie moet dan wel zijn dat in het handschrift-Borgloon tussen fol. XVIII en XIX slechts één blad ontbreekt. Gemiddeld staan op een blad in het handschrift-Borgloon zo'n 55 verzen. Op grond daarvan kan, omgekeerd, worden verondersteld dat tussen A10 en A81 een twintigtal verzen verloren zijn gegaan.

Als we vervolgens aannemen dat De Pauw het bij het rechte eind had met de directe aansluiting van fol. XIX en XX – dat lijkt me al bij al vrij waarschijnlijk – dan wordt het katernschema anders dan Kienhorst het voorstelde. Dit slotkatern van *Jonathas ende Rosafiere* zou dan niet acht dubbelbladen hebben omvat, maar slechts zes. Daarbij kan dan nog steeds worden vermoed dat twee opeenvolgende dubbelbladen telkens uit één planovel kwamen.

XVII	/	...	watermerk: kruik
XVIII	/	...	geen watermerk
...	/	...	[geen watermerk]
XIX	/	...	watermerk: kruik
XX	/	...	watermerk: kruik
XXI	/	XXII	geen watermerk

Dit zou dus betekenen dat *tussen* de fragmenten van *Jonathas ende Rosafiere* slechts één blad ontbreekt. Verder zouden dan aan het einde van het slotkatern niet zeven bladeren ontbreken, maar slechts vijf.

Voorlopige conclusie en vooruitzichten

Met de terugkeer naar de oude volgorde van *Jonathas ende Rosafiere* in het handschrift-Borgloon, en de bevestiging die daarvoor te vinden is in de Amsterdamse gedrukte fragmenten, worden nieuwe mogelijkheden geopend voor de analyse van het verhaal. Alle recente onderzoekers hebben de tekst immers gelezen in de volgorde van Huizinga en daardoor maakte de tekst

een nogal chaotische indruk met een ondoorzichtige structuur.²⁵ Huizinga's speculatie over de inhoud van de door hem veronderstelde lacune van drie bladen (Huizinga 1975, 206-208) vervalt in zijn geheel. En ook diens vermoedens (p. 208-210) over de inhoud van het slot van het verhaal (ná fol. XXII), is dringend aan herziening toe.

Bovendien is nu duidelijker geworden wat de gedrukte Amsterdamse fragmenten kunnen bijdragen aan de reconstructie van de teksttraditie. Een vergelijking van *alle* handschriftelijke en gedrukte tekstgetuigen, verdient in de toekomst de nodige aandacht. Daarbij zullen ook de veertiende-eeuwse papieren fragmenten moeten worden betrokken die onlangs in het Stadsarchief van Mechelen zijn gevonden, en uiteraard ook de Gentse fragmenten en het zo dikwijls vergeten fragment dat pater Maximilianus in 1914 uitgaf en dat nadien aan de Universiteitsbibliotheek van Leiden werd overgemaakt.²⁶ Voor dat nadere onderzoek van een boeiende en eeuwen omspannende teksttraditie is in deze bijdrage het noodzakelijke voorwerk gedaan.

²⁵ Aan de structuur van *Jonathas ende Rosafiere* en het belang van herhalingen (inclusief 'formules') hoop ik een aparte bijdrage te wijden in het kader van een werkgroep over 'De Middel nederlandse ridderepiek in de veertiende eeuw' onder leiding van An Faems (Leuven) en Marjolein Hogenbirk (Utrecht). Een eerste, zeer vruchtbare bijeenkomst van de werkgroep vond plaats op 5-6 maart 2009 in het NIAS te Wassenaar.

²⁶ Het Leidse gedrukte fragment (*olim* Handel, bibliotheek van de paters kapucijnen, en *olim* 's-Hertogenbosch, Provinciaal Archief PP. Kapucijnen) is, blijkens de editie van Maximilianus 1914, een dubbelblad – het middelste van een katern – met 21 verzen per bladzijde. Het blad is aan boven- en onderzijde besnoeid met tekstverlies (resterende hoogte: 10 cm). De breedte van het dubbelblad is 16,5 cm (een goede 8 cm per bladzijde). Deze (vermoedelijke) post-incunabel is niet opgenomen in de inventaris van Nijhoff e.a. 1923-1971, ongetwijfeld omdat de editie van Maximilianus 1914 jarenlang onopgemerkt is gebleven (het fragment wordt ook niet vermeld door Huizinga 1975, Resoort 1998, 330 en de *Cd-rom Middel nederlandse* 1998). Het is ironisch dat J. van Mierlo in 1923 aan de 'Calvinist' Te Winkel wel snerend verweet dat die in de *Ontwikkelingsgang* de publicatie van pater Maximilianus (in het 'katholieke' *Bijblad voor Taal en Letteren*) over het hoofd had gezien (vgl. Te Winkel 1922, 403 en Van Mierlo 1923, 171). Toen Van Mierlo immers zelf een literatuurgeschiedenis schreef, vermeldde hij wel het handschrift-Borgloon en de vier Gentse gedrukte blaadjes, maar verzuimde hij het fragment van de kapucijnen van Handel te noemen (Van Mierlo 1939, 202-204). Het is aan Robrecht Lievens (Leuven) te danken dat Maximilianus' publicatie in 2000 opnieuw van onder het stof is gehaald (vgl. Faems 2000, 97, noot 1). Het fragment was toen inmiddels overgaan in het bezit van de UB Leiden (vgl. Faems 2000, 97-98, noot 1 en 6; Biemans e.a. 2000, 13 en 65; vgl. Kienhorst 2005, dl. 1, 24, noot 93). In Leiden is men echter vergeten – o ironie – er een nieuw signatuur aan toe te kennen op het moment dat het stuk, in 1993, werd overgebracht van de handschriftencollectie (BPL 3252) naar de afdeling Gedrukte Werken. Daardoor is het momenteel onvindbaar (met dank aan Anton van der Lem en Ernst-Jan Munnik van de UB Leiden voor het zoekwerk dat tot op heden, 5 juni 2009, zonder resultaat is gebleven). Voor zover ik heb kunnen achterhalen bestaan er ook geen foto's van het Leidse fragment. Onderzoekers zullen het voorlopig moeten doen met de editie en beschrijving van Maximilianus.

Bijlage: het handschrift-Borgloon naast de herschikte Amsterdamse gedrukte fragmenten

In deze bijlage wordt een deel van het handschrift-Borgloon weergegeven in de volgorde van Verdam en De Pauw (fol. XVIIIv, r. 24 t/m fol. XXIIIr, r. 4) met daarnaast alle verzen in de Amsterdamse gedrukte fragmenten, maar dan in herschikte volgorde (een reconstructie van hetgeen de zetter van deze rijmdruk moet hebben gebruikt). De tekst van handschrift-Borgloon is overgenomen uit de diplomatische editie van Biemans e.a. 2000, 117-122. De tekst van de gedrukte fragmenten is reeds uitgegeven door Huizinga 1975, 187-193 maar wordt hier weergegeven op basis van autopsie (met de versnummering zoals die is aangebracht op de *Cd-rom Middelnederlands* 1998). Afwijkend ten opzichte van de editie van Huizinga is vooral de plaatsing van de vierkante haken en een enkele reconstructie (zo betwijfel ik in A30 Huizinga's reconstructie '[S]ij riep'; het lijkt me waarschijnlijker dat Jonathas hier aan het woord is). Tussen fol. XIX en XX van handschrift-Borgloon vermeld ik geen lacune. Toch valt zo'n leemte tussen B1213 en B1109 niet helemaal uit te sluiten zoals hierboven is toegelicht.

HET HANDSCHRIFT-BORGLOON	DE AMSTERDAMSE GEDRUKTE FRAGMENTEN
B1103 Doen be gonste sij te lachene zeere fol. XVIIIv	<i>passage niet overgeleverd</i>
B1104 Ende sede swijcht lieue heere	
B1105 Sage ic ghen der sonder leetten	
B1106 Eene scoene tafele setten	
B1107 Daer af soude ic wesen blijde	
B1108 Ende II ^C terlinghen teseluen tijde	A1 Ende twee taerlinck ouer waer
<i>lacune</i>	A2 Op die tafel saghe daer
	A3 Dat waer dat beste sermoen
	A4 Datmen voer mi mochte doen
	A5 Mer wildi preken edel man
	A6 Soe doet een broeders cappe an
	A7 Ende gaet in die kercke staen
	A8 Ende preect het is wel gedaen
	A9 Mer mi en dorfdi preken niet
	A10 Edel coninc wats gheschiet
	<i>passage niet overgeleverd</i>
	A81 Helpt mi ende staet mi by
	A82 Moeder ende maghet vry
	A83 Ende helpt mi bidden uwen kinde
	A84 Dat hi mi gracie sende
	A85 Dat haer huer sonden berouwen
	A86 Doen riep lude die ioncfrouwe
	A87 Volmaect lief en bidt niet meer
	A88 Mijn herte sal mij breken ontwee
	A89 Van groten rouwe van minen sond[en]
	A90 Biddi meer ic sterue ter stonden
	A91 Ic wil in mijn cloester varen
	A92 Ende ic moet sonder sparen
	A93 Eten na mijnre sonden noot

		A94 Al mijn leuen borne <i>ende</i> broot. A95 <i>Ende</i> doen om <i>alder</i> werelt wijt A96 Nemmermeer sonde tot gheenre tijt A97 Hi antwoerde haer mettien A98 Schone dat sal v gheschien. A53 Doe sette hise voer <i>hem</i> op sijn paert A54 <i>Ende</i> voerdese te cloester waert A55 <i>Ende</i> als hi voer dat cloester quam A56 Ghemoete hi eenen hofman A57 Hi sprac kenstu een ioncfrou yet A58 Die rosefier bi name hiet A59 Die ionathas van oriente A60 Hier brocht in dit conu[ente] A61 <i>Ende</i> soudese hebben teenen wiue A62 Hi antwoerde sonder bliuen
B1161 [] B1162 Ic ken se bat dan ymen el B1163 Sij es houesch <i>ende</i> ver gheraect B1164 <i>Ende</i> in allen duechden vol maect B1165 Oec sal sij morghen sonder waen B1166 Dat abatscap ontfaen B1167 Haer soete lijf es hier ontboden B1168 Dat hij ter festen soude comen B1169 <i>Ende</i> oec sijn goede wijf B1170 <i>Ende</i> sijn kinderen sonder blijf B1171 <i>Ende</i> oec sijn wader <i>ende</i> sijn moeder B1172 Die waer heijt maec ic v vroeder B1173 <i>Ende</i> oec heeft sij ouer waer B1174 Porttresse ghe west VII Iaer	fol. XIXr	A63 En kende icse niet so waer ic fel A64 Die waerheit seg ic v wel A65 Tlot is op haer gheuallen A66 Sij is die abdisse van v allen A67 Tot eenen hogen staet is si vercoren A68 Die waerheit moechdi horen A69 Abdisscap sal sij ontfaen A70 Dat heeft die menighe verstaen A71 Haer soete lief is daer ontboden A72 <i>Ende</i> sal tot groter eeren comen A73 <i>Ende</i> sijn wijf gheloues mien A74 Die waerheit sal ick v lien A75 Ghi moecht wel in allen desen A76 Hoortse singhen of lesen. A77 Ghelijck oft maria waer A78 Singt si bouen hem allen claer A79 Oec heeft si gheweest voerwaer A80 Poe[rtsse] ouer seuen iaer
B1175 Lse die conic dat hadde verstaen B1176 Dancte hij maria saen B1177 D[]n seidi lijf al sonder waen B1178 Al v doeghen es ghedaen B1179 Inden cloestere suldi comen B1180 Tu[w]er eeren <i>ende</i> tuwer vroemen B1181 Sij ant worde wats myns ghesciet B1182 Inden cloestere en come ic niet B1183 Mynen lichaem en mochs niet bestaen B1184 Dat ic in die kerke soude gaen B1185 Ic wille v[e]r v []nielen ter eerden B1186 Myn hooft afte slaende met eenen swerde B1187 []	fol. XIXv	<i>passage niet overgeleverd</i>

B1188 Ende sijn oegh[e]n op my slaen B1189 Ionitas seide lijef sonder ghenoe[e] B1190 Ic soude eer selue bliuen doot B1191 Doen nam hise inden aermen sijn B1192 Ionitas die Ioncghelinc fijn B1193 Ende droechsse ter kerken doere B1194 Al wert hem noch soe suere B1195 Maria was wel bedacht B1196 Ende heeft h[a]er dabbijt bracht B1197 Haer cledere mynlijc ende soete B1198 Vanden hoofden totte wotten B1199 Vrien delijc sonder beijden B1200 Hoert wat rosafier seede B1201 O lijf ghij hebt my ghe leijt met listen B1202 Dat icker niet af en wiste B1203 Doen was sij wuter maten blij[d] B1204 Die nonnen quamen te strijde B1205 Doen quam die abdisse B1206 Ende seide lijf kint sengt v lesse B1207 Doen antwoorden sij met dien B1208 Vrouwe dat sal v gheschied[e]n B1209 Sinammer tuwe w[] B1210 Ende ghinghen te ga[d]r [] B1211 Ende be gonsten [sonder wa] B1212 Een mese v[] B1213 a Lse die messe [] ghe[] B1109 Voer marien moeti gaen B1110 Ende bidden ghetrouwelicke B1111 Der moeder gods van hemelrike B1112 Dat sij my doen verstaen B1113 Hoet met my sal vergaen B1114 Ic en ben niet alsoe stout B1115 Dies droef ic menich wout B1116 Dat ic voer haer derre gaen	fol. xxr
B1117 Haer suuerheyt es soe claer B1118 Ende myn sonden sijn soe groot B1119 Edele coninc ende ghenoot B1120 Ic soude my scamen al te zeere B1121 Te gaene voer die maghet reine B1122 Houesch lijf ende vrij B1123 Sij sal v bat hoeren dan my B1124 Sij es wolmaect ende goet B1125 []aen wij te gadere metter spoot B1126 Sij es moeder ende maghet bleuen B1127 Doer die sonden dats vergheuen B1128 Hij heefse bijder hant ghe noemen	A11 Heer coninc ghi weet wel bloot A12 Marien suuerhede is so machtich A13 Sij is vrou ende also waerachtich A14 Ic souts mi schamen also seer A15 Gaet tot haer vry edel heer A16 Schone ioncfrouwe en segt dat nie[t] A17 Gaet met my oft ghijt ghebiet A18 Edel vrou ende vry A19 Ende si sal v alsoe wel troesten als [my] A20 Marien doghen is so groot ende r[eyn] A21 []en sondaren is sij ghemeyn A22 [D]oen namse die edel heere ter stede

B1129	<i>Ende</i> sijn voer maria comen		A23	[E] <i>nde</i> sij ghingen onder hem beiden
B1130	<i>Ende</i> vielen ouer hare k[nid]en		A24	[V]riendelic <i>ende</i> dat es waer
B1131	<i>Ende</i> leiden hare handen tegader met dien		A25	[V]oer marien die was claer
B1132	Sij riep ghe[]d[]eder ons heeren		A26	[S]ij vielen neder op haer knien
B1133	Nv moett[i] [] [k]eeren		A27	[H]aer handen leiden sij te gader mettien
B1134	[]ren		A28	[E] <i>nde</i> sij begonsten te weenen seer
B1135	Moeder gods wardi vercoren	fol. xxv	A29	[D]it was die claghe aen onsen heer
B1136	Wij bidden v doer die bitter wee		A30	[]ij riep maria maget reyne
B1137	Die ghij claghet an solome		A31	Ghi sijt die gene die alleyne
B1138	Ont fermt ons rosa bloeme		A32	Mi mach brengen van minen rouwe
B1139	Vp uwen trost ben ic her comen		A33	Sijt mijns genadich edel vrouwe.
B1140	Sij begonsten seer te karmen		A34	Maria begonst te ontfermen
B1141	Der moeder gods begonste tonfermen		A35	[E] <i>nde</i> hoorde den coninc karmen
B1142	<i>Ende</i> liet haer dalen daer ter steden		A36	[E] <i>nde</i> sij quam aldaer ter stede
B1143	Met eender groeter claerhede		A37	Met eender groter claerhede.
B1144	W[i]llecome seet sij soene mijn		A38	Metter engelen schare
B1145	Salieghe moeder sal ic v sijn		A39	[E] <i>nde</i> sij seide al openbare
B1146	Ghij hebt goet middelaer gheuest		A40	[W]ellecome seyt sij sone mijn
B1147	Van sonden sijt ghij ghenesen		A41	Salich moeder sal ic di sijn
B1148	<i>Ende</i> uwen lief sijn vergeheu		A42	Des hebstu gods vrient gheweest.
B1149	Haer sonden al hier ter steden		A43	Du moges mercken als men leest
B1150	Siet soene sonder waen		A44	Doer dinen wille sijn vergeheu
B1151	Wat ic doer v hebbe ghe daen		A45	Rosefier al haer leuen
B1152	Ik hebbe voer die portte ghestaen		A46	Haer sonden sult ghi verstaen
B1153	<i>Ende</i> hebse gheloecken <i>ende</i> ontdaen		A47	Daer sij mede was beuaen
B1154	Dat daer niemant af [] sinne		A48	Doer dinen wille wel lieue kint
B1155	Sij en was altoes ten c[l]oesteren binnen		A49	Met herten heb ic di ghemint
B1156	Dit es voer diij lieue [k]t		A50	Vele heb ic dit doer v ghedaen
B1157	Met hertten heb ic v g[]ynt		A51	Voer die poorte ghync hi staen
B1158	Rosafieren sijn ver[]		A52	<i>Ende</i> hebse gheloken <i>ende</i> ontdaen
B1159	Haer sonden in []		A099	Dat seg ic di sonder waen
B1160	Morghen sal sij []		A100	Wast bi dagh[e e] <i>nde</i> bi nachte
B1214	Dat abdiscap sonder waen	fol. xxir	A101	[D]ie poorte moeste ic wel wachten.
B1215	Dat heb ic ghedaen lude <i>ende</i> stille		A102	[N]och dede ic weet voerwaer
B1216	Lieue kint om dinen wille		A103	[I]c heb gesongen herde claer
B1217	<i>Ende</i> dinen vvader <i>ende</i> diner moeder		A104	Doer haer daert te doene was
B1218	Heb ic altoes in goeder hoeden		A105	Dat sij v kont ionathas
B1219	<i>Ende</i> v kinderen allen drie		A106	Slaet op v ogen besiet sonder waen
B1220	Heb ic in hemel ricke met my		A107	Wat loon ghi sult ontfaien
B1221	Hier bouen inden hoeghen troone		A108	Vander doget die ghi hebt gedaen
B1222	Daer die enghe len singhen scoene		A109	[D]oen sloech hi al ongespaert
B1223	V goede wijf d[]e es alleene		A110	Sijn ogen ten hemel waert
B1224	In rouwen <i>ende</i> in groe[t]er wenen		A111	<i>Ende</i> sach inden throon staen
B1225	En hadde myn troest ghe daen		A112	Drie setelen schone <i>ende</i> wel gedaen
B1226	Sij vaer doot sonder waen		A113	Aen elcken setel hinc een croon
B1227	Nv vaert thus te dien lande		A114	Die rijckelick was <i>ende</i> schoon.
B1228	<i>Ende</i> troest v vvijs te hande		A115	Doen riep hi lude edel vrouwe
B1229	<i>Ende</i> segt haer sonder waen		A116	Laet mi eenen setel aenschouwen

B1230 [t] met haeren suster es vergaen		A117 Ic en begeer ander bliscap gheen
B1231 Ende dan gheeft v coninc ricke		A118 So waer ic v alte cleen
B1232 Doer myn k[ijn]t mindelijcke		A119 Mer alstu coemt voer mijn kint
B1233 Van hen[d]en [] XL daghen		A120 Die ic met trouwen heb ghemint
B1234 Salic comen s[]s]aghen		A121 Ghi sult sien zijn schoon aenschijn
B1235 Ende nemen v []allen []de		A122 Dan sal v bliscap volmaect sijn.
B1236 Allen drie s[]]s[ce]eden		A123 Maria wiltu seggen ons beden
B1237 Vp eenen dac[]seg]ghic dij		A124 Wat die setelen bedieden
B1238 Ende ic sal v vri[]en bij		A125 Ic salt v seggen mijn kint
B1239 Ende breng[h]en v []d]en sinne		A126 Die doer v aenden cruce hinc
B1240 Al hier ten cloestren binnen	fol. xxiv	A127 Ionathas vaert alte hande
B1241 Dan salic halen die Ionc vrouwe		A128 met bliscapen tuwen lande
B1242 Die ligghen sal in groeten rouwe		A129 Ende troost dijn wijf die is alleene
B1243 Ic sal haer vrighen ghevaerlijcke		A130 In rouwe ende in groten weene
B1244 Oft sij wilt waren in hemel rijcke		A131 Dijn vader ende dijn moeder
B1245 Ende slaet dijn oeghen ouerwaer		A132 Heb ic beide in mijn behoefde
B1246 Enden hemel die scoene es ende clær		A133 Ende dijn kinderen alle drie
B1247 Siet wat l[]ne ghij sult ontfæen		A134 Doer uwe duecht sijn sij met mie.
B1248 Voer die [d]het die ghij hebt ghedaen		A135 Vaert wech ende gheeft mildelijc
B1249 Doen scolech []]op onghespaert		A136 Doer mijn kint v conincrijck
B1250 Sinre oeghen ten hemel waert		A137 Van heden ouer.xl. dagen
B1251 Doen sach hij in den troone staen		A138 Sal ic comen sonder saghe
B1252 Drie setelen wel ghedaen		A139 Ende nemen die sielen van v beiden
B1253 Aen elcken hinc een croone		A140 Nemmermeer en sal ic van v scheiden
B1254 Die rickelijc was ende scoene		A141 Ende ic sal v met minnen
B1255 Doen riep hij maria vrouwe		A142 Brengen in den cloester binnen
B1256 Laet my desen setele scuwen		A143 Ic sal oec vragen in goeder trouwen
B1257 Moeder ende maghet reyne		A144 Rosefier der ioncfrouwen
B1258 Ghen ander blijsscap en gher[]		A145 Oft sy met mi wil varen
B1259 Dat es een cleyn[]		A146 In hemelrijc sonder sparen
B1260 Als ghij sul[]		A147 Ghi sult verscheiden alle drie
B1261 Ende sin ouer[]		A148 Ten.xl. dagen gheloues mie
B1262 Dan sal d[]		A149 Ende morgen sal sij ontfæen
B1263 Maria nv []		A150 Abdisscap sonder waen
B1264 Ic saelt s[]		A151 Maria liet die tale staen
B1265 Dat doe[]		A152 Met groter clærheit sciet si van daen
B1266 a [Ls]		A153 Doen ontspranc die ridder koen
B1267 []		A154 Wt eenen schonen visioen
B1268 O soete lijf heb dij ghehort	fol. xxiiir	A155 Ende seide lief hebdi ghehoort
B1269 Van maria dese wort		A156 Van marien dese woert
B1270 Ia ic seet sij ghe benedijt		A157 Sij seide lief ghebenedijt
B1271 Moetti sijn op dese tijt		A158 Moetty sijn in alre tijt
B1272 Lief het es al bij uwen sculden		A159 Het is al bi uwen schouden
B1273 Dat ic sekeren ben behou[de]n		A160 Seker dat ic ben behouden.
Het handschrift-Borgloon bevat hierna nog 48 verzen (B1274-1321; vgl. P1161-1208) en breekt dan na fol. xxii voortijdig af.		De Amsterdamsche gedrukte fragmenten bevatten geen andere verzen dan de 160 die hierboven zijn over- genomen.

Literatuur

BIEMANS e.a. 2000

J. Biemans e.a. (ed.), *Het handschrift-Borgloon. Hs. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek (UvA), I A 24 l, m, n*. Hilversum, 2000 [Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden 5].

BORMANS 1864

J.H. Bormans (ed.), *La chanson de Roncevaux, fragments d'anciennes rédactions thioises avec une introduction et des remarques*. Bruxelles, 1864.

CD-ROM MIDDELNEDERLANDS 1998

Cd-rom Middelnederlands. Den Haag e.a., 1998.

DOBSON 1988

C. Dobson, "Jonathas ende Rosafiere". An answer to the "Beatrijs"?, in: *Dutch Crossing. A Journal of Low Countries Studies*, 35, 1988, 3-25.

DUINHOVEN 1999

A.M. Duinhoven, 'De bron van "Jonathas ende Rosafiere"', in: *Nederlandse letterkunde*, 4, 1999, 246-261.

FAEMS 2000

A. Faems, "Jonathas ende Rosafiere": (religieuze) ridderroman of Mariamirakel?, in: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden*, 7, 2000, 97-112.

GUIETTE 1927

R. Guiette, *La légende de la sacristine. Etude de littérature comparée*. Paris, 1927, 136-140.

HOUTHUYS 2009

A. Houthuys, *Middeleeuws kladwerk. De autograaf van de 'Brabantsche yeeften', boek VI (vijftiende eeuw)*. Hilversum, 2009 [Schrift en Schrifthdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen 4].

HUIZINGA 1975

D.J. Huizinga (ed.), "Jonathas ende Rosafier". Een onbekend postincunabelfragment en de oorspronkelijke vorm van het handschrift, in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 91, 1975, 175-212.

KALFF 1890

G. Kalff, 'Handschriften der Universiteitsbibliotheek te Amsterdam', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 9, 1890, 161-188.

KIENHORST 2005

H. Kienhorst, *Lering en stichting op klein formaat. Middelnederlandse rijmteksten in eenkolomsboekjes van perkament*. 2 dln. Leuven, 2005 [Miscellanea Neerlandica 31 & 32].

MAXIMILIANUS 1914

P[ater] Maximilianus (ed.), "Van Jonitas ende Rosafiere", in: *Bijblad voor Taal en Letteren*, 1914, 108-117.

VAN MIERLO 1923

J. van Mierlo, 'Over den "Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde" door dr. J. te Winkel', in: *Tijdschrift voor taal en letteren*, 11, 1923, 145-182.

VAN MIERLO 1939

J. van Mierlo, 'De letterkunde van de middeleeuwen tot omstreeks 1300', in: F. Baur (ed.), *De geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*. Dl. 1, 's-Hertogenbosch, 1939.

NIJHOFF e.a. 1923-1971

W. Nijhoff & M.E. Kronenberg, *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540*. 3 dln. 's-Gravenhage, 1923-1971.

DE PAUW 1897

N. de Pauw (ed.), "Jonathas & Rosafiere". Fragmenten van eenen ridderroman', in: idem, *Middelnederlandsche gedichten en fragmenten*. Dl. 1, *Geestelijke en zedelijke gedichten*. Gent, 1893-1897, 487-529.

RESOORT 1996

R. Resoort, "Jonathas ende Rosafiere": een religieuze roman?', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 112, 1996, 1-17.

RESOORT 1998

R. Resoort, 'Het raadsel van de rijmdrukken', in: *Nederlandse letterkunde*, 3, 1998, 327-344.

DE VREESE 1894

W. de Vreese (ed.), 'Fragmenten eener volksuitgave van den roman van "Jonathas en Rosefiere"', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 13, 1894, 247-255.

TE WINKEL 1922

J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandse letterkunde*. Dl 1. Haarlem, 1922.